

*Н. В. Чувікіна,
мол. наук. співроб.
(Національний ботанічний сад ім. М. М. Гришка НАН України)*

Принципи розміщення колекцій рослин на території Ботанічного саду АН УРСР за проектом 1944–1945 рр.

Національний ботанічний сад ім. М. М. Гришка НАН України був заснований у вересні 1935 року як підрозділ Інституту ботаніки АН УРСР. Роботи розпочалися негайно, але під час окупації Києва німецько-фашистськими військами (1941–1943 рр.) майже вся колекція рослин була знищена.

Ще до закінчення війни, 23 березня 1944 р., з'явилася постанова № 243 Ради Народних Комісарів УРСР «Про відновлення будівництва і наукової роботи Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР у м. Києві». З цієї постанови і розпочалося будівництво Ботанічного саду.

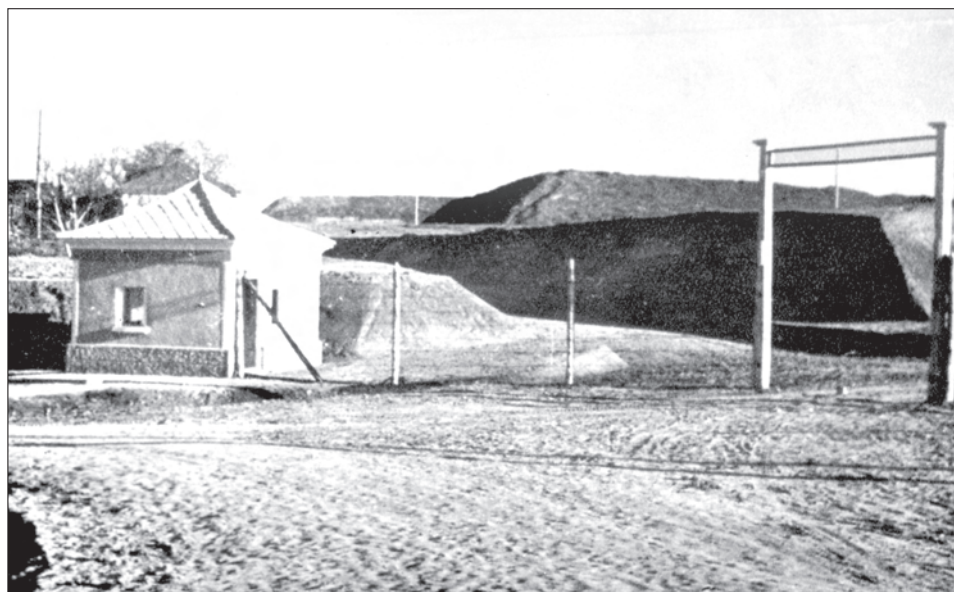
Перед новопризначеним директором саду академіком Миколою Миколайовичем Гришком стояло надзвичайно велике завдання — збагатити і розвинути перший проект будівництва саду, здійснити задум свій і попередників — створити казковий вимріяний сад над Дніпром.

Площу, відведену під сад, було збільшено майже до 200 га. У зв'язку з цим, а також з новими завданнями був розроблений новий генеральний план будівництва.

Вже у 1944 р. були розроблені основні ідеї та сформульовані головні завдання Ботанічного саду АН УРСР як республіканського центру науково-дослідної роботи з теорії та

І.О.Дрига та М.М.Гришко (праворуч) обговорюють проект Ботанічного саду, 1945 р.

Головний вхід, 1945 р.

практики інтродукції рослин, розробки питань зеленого будівництва, декоративного садівництва і квітникарства та селекції нових для України культур. Сад мав стати не тільки центром ботанічних садів України, а й одним з найбільших ботанічних садів СРСР та світу за розмірами території, складом колекцій рослин, обсягом та глибиною наукової роботи. У саду мали розроблятися питання садово-паркової архітектури, асортиментів декоративних і квіткових рослин, їх інтродукції та селекції. Ботанічний сад мав стати державною скарбницею видів та сортів деревних і трав'янистих рослин дикої флори світу з метою їх репродукції та втілення в різні галузі народного господарства. Крім того, Ботанічний сад мав проводити широку науково-просвітницьку роботу, розповсюджуючи серед широкого загалу знання з еволюції рослинного світу, загальної ботаніки та декоративного садівництва. Ботанічний сад АН УРСР

мав здійснювати науково-методичне керівництво роботою ботанічних садів та державних заповідників України [1, арк. 2–3 зв.]. (Ці завдання практично співпадають з тими, які виконує НБС ім. М. М. Гришка нині).

У саду планувалося висадити у відкритий ґрунт більше 2 тис. видів та форм деревних та чагарникових порід, біля 10 тис. видів і сортів диких та культурних трав'янистих рослин, більше 5 тис. видів і сортів декоративних квіткових та понад 1 тисячу сортів плодово-ягідних рослин. Крім цього, до 4 тис. назв тропічних та субтропічних рослин мали вирощуватися в оранжереях та теплицях [2]. В основному ці показники були досягнуті, але не всі чужоземні рослини вдалося зберегти.

Здійснений проект рідко співпадає із запланованим. Особливо важко в усіх деталях продумати і спроектувати таку грандіозну споруду, як Ботанічний сад, що складається з живих рослин, які постійно зміню-

ються. Більшість інтродукованих рослин потребують ретельного догляду, оскільки без нього вони будуть витіснені місцевими рослинами. Як писав у 1986 р. академік А. М. Гродзінський [3] (директор Ботанічного саду у 1969—1988 рр.), ми не можемо пред'являти авторам претензії, що деякі елементи проекту виявилися нереальними для виконання, а дещо не було передбачено.

Перший проект Ботанічного саду, складений у 1944—1945 рр. під керівництвом М. М. Гришка, значно відрізнявся від остаточного проекту, за яким наприкінці 40-х років і було розпочато будівництво.

У колекціях ботанічних садів рослини зазвичай розташовані за систематичним принципом — поєднані в роди, родини, порядки, класи. Значно рідше колекції рослин розташовані за ботаніко-географічним принципом — на ділянках, на яких представлено не тільки фло-

ру окремої географічної зони, а, по можливості, рельєф і навіть деякі типові ландшафти. Саме так вирішили будувати Ботанічний сад АН УРСР. Цей принцип, як вважав М. М. Гришко, дає змогу повніше показати не тільки флору, але й окремі фітоценози. Крім того, за географічного принципу розміщення матеріалу є можливість зробити спробу створення характерних краєвидів різних регіонів, що, безумовно, сприяє збільшенню декоративності всього саду.

За проектом 1944 р. (керівник проекту — М. М. Гришко, автор — кандидат сільськогосподарських наук Г. А. Степунін) Ботанічний сад мав складатися з 3 великих географічних ділянок: 1) рослинність Європи (Україна, Крим, Російська Федерація, Кавказ, Західна Європа); 2) рослинність Азії (азіатська частина СРСР, північ Японії, Кореї, Маньчжурії та Китаю); 3) рослинність Північної Америки (в межах при-

Ділянка, де нині колекція берез та розарій, 1945 р.

датності для неї кліматичних умов м. Києва). Загальна площа ботаніко-географічних ділянок мала досягти 100 га. Крім цього, в саду мав бути великий оранжерейний комплекс для рослинності Південної Європи, Азії, Південної Америки, Австралії, Африки, ділянка еволюції рослин та культурної флори, невеликий дендрарій, розарій та зразок декоративного парку. На той час, крім основної ділянки землі на Звіринці, Ботанічному саду належала ще Голосіївська експериментальна база, яка призначалася для організації великих виробничих, колекційних і репродукційних розсадників, а також для проведення дослідів з фізіології, екології, генетики та селекції, інтродукції та акліматизації рослин [1, 4].

Розміщати ценози і географічні групи планували за екологічним принципом відповідності ценозів і груп до умов місцезростання [4, с. 62]. Академік П. С. Погребняк виділив на території Ботанічного саду 5 варіантів різних кліматів, обумовлених складним рельєфом місцевості: 1) суходонтинентальний степовий — на відкритих схилах, обернених на південний схід, до дніпрові долини; 2) вологий м'який на захищених схилах, обернених на захід і північ; 3) холодноконтинентальний; 4) сухий теплоконтинентальний південних схилів; 5) теплий і м'який заплавин Дніпра [5].

На географічних ділянках, крім обов'язкових угруповань природної флори відповідних зон (ліси, степи, луки тощо), мали демонструватися і приклади декоративних садів з архітектурними спорудами: на європейській ділянці вілла в стилі бароко з французьким регулярним парком та зразок англійського ландшафтного парку, плодові сади і виноградники європейських сортів; на

М.М.Гришко демонструє захист молодих рослин, посаджених на схилі, початок 50-х років

азіатській ділянці — китайський та японський сади з місточками, водоспадами, пагодами тощо, на північно-американській ділянці — декоративний сад з місцевими сортами плодових та декоративних рослин, розарій та копія ранчо відомого селекціонера Лютера Бербанка (1849–1926; Санта-Роса, Каліфорнія) з його сортами. На американській ділянці передбачалася навіть копія статуї Свободи з квітником рослин американської флори. На кримській гірці передбачалося будівництво мінарету (типу гурзуфського) або «Кримського будинку» з високою баштою; на ділянці «Кавказ» — замку сванетського типу.

Особливо детально була продумана українська ділянка. Тут, крім

характерних типів природної флори України (діброви, бучини, бори і субори, степи, луки, болота, рослинність пісків, гір тощо), передбачалося побудувати дві садиби — часів Богдана Хмельницького та сучасну хату-лабораторію — і встановити скульптуру Олега зі змією та черепом.

Біля старої садиби мало бути невеличке поле пшениці, ставок, город, пасіка, садочок з давніми сортами плодових культур України. Сучасна хата-лабораторія мала бути з плодовим садом стандартних сортів України та декоративними деревами, кущами та квітами.

На російській ділянці, в тайзі, біля маленького торф'яного болота з журавлиною, моршкою і росянкою, передбачалося побудувати російську хату із круглих колод та встановити скульптуру «Три богатиря». Крім цього, планувалися ділянки «Камчатка», «Радянський Далекий Схід», «Сахалін», «Арктика» (з кар-

ликовими чагарниками на фоні мохів і лишайників) [1, 6, арк. 47–66].

Методи створення сортів культурних рослин і досягнення радянської агробіологічної науки мали демонструватися на ділянці «Еволюція і переробка природи рослин», основним завданням якої був широкий і переконливий показ основ дарвінізму і методів мічурінської біологічної науки. Ця ділянка повинна була складатися з колекції культурних рослин (у тому числі тропічних і субтропічних); експозицій «Основи дарвінізму та методи створення нових форм» (мали демонструватися досягнення Мічуріна, Бербанка, Гришка та інших селекціонерів, основи теорії Дарвіна); «Проблеми статі у вищих рослин» (для дослідження питань еволюції статі та розробки і демонстрації методів створення нових сексуальних форм), «Життєві форми (біотики) рослин та еволюція створення основних типів рослин-

Ділянка хвойних рослин, 50-ті роки

ного світу» (водорості, папороті, гриби тощо); системи покритонасінних рослин, що мала демонструвати хід еволюції та допомагати у вивченні ботаніки.

Великий оранжереєвий комплекс повинен був мати вигляд «кришталевого палацу» та складатися з центральної (висотою 20 м) оранжереї площею 200 м² та восьми менших для рослин тропічної та субтропічної Америки, Африки, Азії, субтропічної Європи та радянських субтропіків. Кожна з цих оранжереєв передбачала вологе та сухе відділення по 85 м² кожна. Біля оранжереєв планувалися ділянки для виносу рослин влітку. Крім цього, невеликі оранжереї та теплиці мали бути на різних ділянках саду (китайський та японський сади, французький регулярний парк, ділянка культурної флори тощо) для зберігання деяких ніжних південних рослин у зимовий період.

На різних ділянках саду збиралися встановити багато скульптур видатним біологам, а також зразки давньогрецьких статуй та пам'ятники Леніну і Сталіну.

У цілому сад мав стати зразком декоративно-садового мистецтва. «Архітектори мають пам'ятати, що вони будують не тільки для Києва та України. Сад будується для світу як зразок радянської культури», — наголошував М. М. Гришко у листопаді 1944 р. [1, арк. 105–113].

Трохи пізніше, у 1949 р., цей проект був наблизений до реальності, й, хоча ботаніко-географічний принцип розташування колекцій був збережений, довелося

Колекція берез, 1970-ті роки

обмежитися територією, де вивчалася і демонструвалася флора і рослинність колишнього Радянського Союзу. Із запланованих раніше ділянок були побудовані «Степи України» (1 га), «Ліси рівнинної частини України», в тому числі «Сосновий бір», «Грабова діброва», «Букова діброва», «Пакльонова діброва» (11 га), «Карпати» (5,8 га), «Середня Азія» (3,5 га), «Кавказ» (5,75 га), «Крим» (2,5 га), «Алтай та Західний Сибір» (1,8 га), «Далекий Схід» (6,25 га). Незважаючи на зменшення площі у порівнянні з первісним проектом, задум цих ділянок та їх розміри унікальні та в таких масштабах не зустрічаються в інших ботанічних садах.

Інтродукція рослин відразу в угрупування (хай навіть штучні) також була новим словом у науці.

З величезного задуму показати розмаїття культурної флори світу також не вдалося зберегти та утримувати всі закладені в 40-х роках колекції рослин. В Україні з'явилися могутні науково-дослідні інститути та дослідні станції, які, займаючись традиційними сільськогосподарськими культурами, спроможні досягати більших результатів, ніж це можливо на невеликих, зі складним рельєфом, ділянках Ботанічного саду. Вчені ж Ботанічного саду спеціалізуються на інтродукції, введенні в культуру та селекції нетрадиційних культур, таких як південні плодові рослини (персик, айва, кизил, абрикос, актинідія тощо), нові, малорозповсюджені кормові та пряноароматичні рослини.

Не вистачило коштів і на спорудження запланованих водоймищ та фонтанів, встановлення скульптур. Тільки нині виділені кошти на закінчення будівництва великого оранжерейного комплексу для збе-

реження та демонстрації колекції тропічних і субтропічних рослин, що налічує близько 3000 видів, гібридів, форм і сортів і віднесена до наукових об'єктів, що є національним надбанням.

Зате невеликий за задумом 1944–1945 рр. дендрарій нині став однією з найпопулярніших серед відвідувачів ділянок Ботанічного саду. Тут на площі 30 га зібрано більше 1 тисячі видів, гібридів та форм деревних рослин. Помилуватися однією з найкращих в Європі колекцій бузку — сирінгарієм — кожного травня щоденно приходять близько 100 тис. киян і гостей міста.

Величезна заслуга колективу вечних під керівництвом М. М. Гришка в тому, що ціною неймовірних зусиль у важкі роки війни і післявоєнної розрухи вони створили Ботанічний сад, який нині за розміром території, багатством та розмаїттям колекцій, вишуканістю їх розміщення, а також рівнем наукових досліджень займає провідне місце серед ботанічних садів Європи і світу.

1. *Документи з організації будівництва ботсаду (пояснювальна записка до проекту озеленення)*, 1944 р. — Архів НБС ім. М. М. Гришка НАН України, оп. 1, спр. 5.

2. *Гришко М. М.* Завдання і напрями роботи Ботанічного саду Академії наук Української РСР // *Тр. Бот. саду АН УРСР*. — К.: Вид-во АН УРСР. — 1949. — Т. 1. — С. 3–21.

3. *Гродзинский А. М.* Этапы развития Центрального республиканского ботанического сада АН УССР // *Интродукция и акклиматизация растений*. — 1986. — Вып. 6. — С. 3–7.

4. *Гришко-Богменко Б. К., Пилипчук О. Я.* Микола Миколайович Гришко. — К.: Наук. думка, 1995. — 120 с.

5. *Погребняк П. С.* Створення ценозів та ценогруп у Ботанічному саду Академії наук УРСР // *Тр. Бот. саду АН УРСР*. — К.: Вид-во АН УРСР. — 1949. — Т. 1. — С. 22–28.

6. *Документи з організації будівництва ботсаду*, 1945 р. — Архів НБС ім. М. М. Гришка НАН України, оп. 1, спр. 10.